

שירת הבאר

וּמִשֶּׁם בָּאָרָה הוּא הַבָּאָר אֲשֶׁר אָמַר ה' לַמֶּשֶׁה אֶסּוּף אֶת הָעָם וְאַתָּנָה לָהֶם מַיִם: ס אִזּוּ יִשְׁרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת עָלֶי בָּאָר עָנוּ לָהּ: בָּאָר חֲפְרוּהָ שָׂרִים כְּרוּהָ נְדִיבֵי הָעָם בְּמַחֲקָק בְּמִשְׁעָנָתָם וּמִמְדָּבָר מִתָּנָה: וּמִמְתָּנָה נִחְלִיאֵל וּמִנְחִילֵאֵל בְּמֹת: וּבְמֹת הִגִּיא אֲשֶׁר בְּשִׂדָּה מוֹאֵב רֹאשׁ הַפְּסָגָה וְנִשְׁקָפָה עַל פְּנֵי הַיְּשִׁימֹן: (במדבר כא טז-כ).¹

וַיָּבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל הָעֵדָה מִדְּבָר צֶן בַּחֲדָשׁ הָרֹאשׁוֹן וַיֵּשֶׁב הָעָם בְּקֹדֶשׁ וַתֵּמֶת שָׁם מַרִּים וַתִּקְבֹּר שָׁם: וְלֹא הָיָה מַיִם לָעֵדָה וַיִּקְהָלוּ עַל מִשָּׁה וְעַל אֶהֱרֹן: וַיָּרֶב הָעָם עִם מִשָּׁה וַיֹּאמְרוּ לֵאמֹר וְלוּ גִוְעֵנוּ בְּגֹועַ אַחֲנִינוּ לִפְנֵי ה': ... וַיִּדְבֹּר ה' אֶל מִשָּׁה לֵאמֹר: קַח אֶת הַמַּטֶּה וְהַקְהֵל אֶת הָעֵדָה אֵתָּה וְאַהֲרֹן אַחִיד וְדַבַּרְתֶּם אֶל הַסֹּלַע לַעֲנִינֶיהֶם וְנָתַן מִימֵי וְהוֹצֵאתָ לָהֶם מַיִם מִן הַסֹּלַע וְהִשְׁקִיתָ אֶת הָעֵדָה וְאֵת בְּעִירָם: ... וַיִּקְהָלוּ מִשָּׁה וְאַהֲרֹן אֶת הַקְהָל אֶל פְּנֵי הַסֹּלַע וַיֹּאמְרוּ לָהֶם שְׁמַעוּ נָא הַמַּרִּים הֵמָּן הַסֹּלַע הַזֶּה נוֹצִיא לָכֶם מַיִם: וַיִּרְם מִשָּׁה אֶת יָדוֹ וַיִּךְ אֶת הַסֹּלַע בְּמַטְהוֹ פַּעַמִּים וַיֵּצְאוּ מַיִם רַבִּים וַתֵּשֶׁת הָעֵדָה וּבְעִירָם: וַיֹּאמְרוּ ה' אֶל מִשָּׁה וְאַל אֶהֱרֹן יַעַן לֹא הֶאֱמַנְתֶּם בִּי לַהֲקִידִישִׁי לַעֲנִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לָכֵן לֹא תָבִיאוּ אֶת הַקְהָל הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָהֶם: הִנֵּה מִי מַרְיָבָה אֲשֶׁר רָבוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֵת ה' וַיִּקְדָּשׁ בָּם: (במדבר פרק כ פסוקים א-יג).²

מדרש תנחומא (בובר) פרשת במדבר סימן ב – באר מרים המתגלגלת

... בזכות משה הייתם אוכלים את המן שלא ראו האבות הקדושים ... ובזכות אהרן הקפתי אתכם בענני כבוד ... והבאר בזכות מרים, שנאמר: "ותמות שם מרים, ולא היה מים לעדה" (במדבר כ א ב). והיאך היתה הבאר עשויה? כמין סלע היתה מתגלגלת ובאה עמה במסעות. כיון שהיו הדגלים חונים והמשכן עומד, היה הסלע בא ויושב לו בחצר אהל מועד, והנשיאים עומדים על גביו ואומרים: עלי באר (במדבר כא יז).³

תוספתא סוכה (ליברמן) פרק ג הלכה יא – עולה ויורדת וממלאת את המדבר

וכך היתה הבאר שהיתה עם ישראל במדבר דומה לסלע מלא כברה מפכפכת ועולה כמפי הפך הזה. עולה עמה להרים ויורדת עמה לגאיות - מקום שישראל שורין היא שורף כנגדן. מקום גבוה כנגד פתחו של אהל מועד. נשיאי ישראל באין וסובבין אותה במקלותיהן ואומרים עליה את השירה: "עלי באר ענו לה, עלי באר ענו לה". והן מבעבעין ועולין כעמוד למעלה, וכל אחד ואחד מושך במקלו איש לשבטו ואיש למשפחתו, שנאמר: "באר חפרוה שרים וגו'".⁴

¹ מוטיב באר המים שזור לאורך ורוחב חמשת חומשי התורה למן הבאר הראשונה (והכפולה) של הגר בבראשית טז יד וכא יט בשני גירושיה, דרך הבארות שחפרו אברהם (בראשית סוף פרק כא) ויצחק (שם פרק כו); ובתוכם בין שניהם – הבאר לידה פגש עבד אברהם את רבקה (בראשית כד). המשך בבאר לידה פגש יעקב את רחל (בראשית כט) ומשם לבאר לידה פגש משה את בנות יתרו (שמות פרק ב). (ראו שמות רבה א לב: "שלושה נזדווגו להם זיווגיהם מן הבאר, יצחק יעקב ומשה). משם ואילך אין לנו "באר" רק "סלע" ו"צור" (שמות יז, במדבר כ). והנה חזרת הבאר בפרשתנו ואף זוכה לשירה. מי היא באר זאת ובמה זכתה לשירה?

² פרק כ פותח דף חדש בקורות בני ישראל במדבר עם השלמת שנות הנדודים במדבר והתחלת המסע לכניסה לארץ. פרק זה מספר על מות מרים, חטא מי מריבה בו היכה משה את הסלע במקום לדבר אליו, המפגש עם בני עשו ומות אהרן. לעניינינו חשוב לציין שפרשת הבאר והשירה עליה אירעו **לאחר חטא מי מריבה**! מרים ואהרן כבר לא בחיים ונותר רק משה. האם ייתכן קשר בין אירועים אלה? האם הבאר קשורה באיזשהו אופן לסלע שהיכה משה? מי הם השרים ונדיבי העם אשר חפרו וזכו באר זו "במחוקק במשענות"? ושוב, במה זכתה באר זו לשירה?

³ מקור דרשה זו הוא תוספתא סוטה יא א: "כל זמן שהיתה מרים קיימת היתה באר מספקת את ישראל. משמתה מרים מהו אומר? ותמת שם מרים ולא היה מים לעדה, שנסתלקה הבאר. כל זמן שהיה אהרן קיים, עמוד ענן מנהיג את ישראל. משמת אהרן מהו אומר? וישמע הכנעני מלך ערד יושב הנגב וגו'". דרשה זו מזכירה את סדר האירועים בפרק כא אשר מתחיל במלחמת חורמה המוצלחת מול הכנעני (ראו דברינו **בין מלחמת חרמה למלחמת חרמה**), שמשום מה לאחריה אין בני ישראל נכנסים לארץ מהנגב אלא סובבים את ארץ אדום ממזרח במדבר הקשה ופוגעים בהם הנחשים (ראו **נחש הנחושות** וכן **נחושות**). המשך הפרק בחציית נחל זרד ומעבר ארנון והגעה אל פרשת הבאר ושירתה בהם אנו עוסקים (וסופו במלחמת סיחון). בא המדרש ואומר באר זו איננה אלא הבאר של מרים שפסקה במותה וחזרה כאן ("בזכות משה", תוספתא סוטה יא ח). היא הבאר הפלאית שנבראה עם עוד דברים מופלאים בערב שבת בין השמשות (מסכת אבות פרק ה משנה ו), וכבר הקדשנו לה את הדף **בארה של מרים** בפרשה זו. לאור דרשות אלה נוכל לומר שהשירה כאן הייתה בגין הנס של חזרת הבאר בדור הבנים. ואזכור השרים ונדיבי העם הוא הקרדיט שהבנים נותנים לדור המנהיגים הוותיק שהולך ונפרד מהם, שהם שקרו וחפרו באר פלאית זו. מרים בתחילת המסע וכעת משה לקראת הכניסה לארץ. אך מהו "במחוקק במשענות", והאם ייתכנו הסברים אחרים למהות באר זו?

⁴ לאורך כל שנות המדבר, עולה ויורדת הבאר עם בני ישראל במסעם הארוך במדבר. תחילתה בסלע או בצור אשר ברפידים מיד בתחילת מסע בני ישראל לאחר יציאת מצרים (ראו דברינו **מטה ומריבה** בפרשת בשלח ושוב **בארה של מרים** בפרשה זו, והיא שמשקה אותם בשופי כל אותם שנים. ומי הם השרים ונדיבי העם שחפרוה? עפ"י מדרש זה ודומיו הם הנשיאים שחופרים תעלות שמושכים את המים לכל שבט ולכל משפחה. הם השרים והשרים את שירת הבאר לאורך כל שנות הנדודים במדבר.

מדרש אגדה (בובר) במדבר כא ז פרשת חקת – משה וזקני ישראל

"אז ישיר ישראל". אמרו שירה לפני הקב"ה על הנס, ושבחו להקב"ה על הטובות שעשה להם על ידי הבאר: מן תחילה ועד סוף. התחילו לזכור היאך נתנו הבורא מתחילה ועד סוף, הדא הוא דכתיב: "באר חפרו שרים" (במדבר כא יח) - זה משה וזקני ישראל, כמה דתימר: "ויאמר ה' אל משה עבר לפני העם וקח אתך מזקני ישראל ומטף אשר הפית בו את היאר ... הנני עמד לפניך שם על הצור בחרב והפית בצור ויצאו ממנו מים ושתה העם וכו' " (שמות יז ה-ו).⁵

במדבר רבה יט כו פרשת חקת – בזכות האבות

"באר חפרו שרים כרוה נדיבי העם" - וכי חפירה היתה שם? אלא שנתנה בזכות אבות שנקראו שרים, שנאמר: "פתח צור ויזובו מים כי זכר את דבר קדשו את אברהם עבדו" (תהלים קה מא-מב). "כרוה נדיבי העם במחוקק במשענותם" - שהיו הנשיאים עומדים על גבה ומושכים במטותיהם, כל אחד ואחד לשבטו ולמשפחתו. וריוח שבין הדגלים מלא מים מגוברים.⁶ אשה שהיתה צריכה לילך אצל חברתה מדגל לדגל היתה מהלכת בספינה ... והמים יוצאים חוץ למחנה ומקיפין פוסא גדולה⁷ ... ומגדלים מיני דשאים ואילנות לאין סוף, שנאמר: "בנאות דשא ירביצני על מי מנוחות ינהלני" (תהלים כג).⁸ כל ימים שהיו במדבר, כך היו משתמשין בה. לכך קילסו: "עלי באר חפרו שרים". "וממדבר מתנה" - שניתנה להם במדבר לשמשם.⁹

העמק דבר במדבר כא טז פרשת חקת – שירה בסוף הנס

ומשם. הלכו ישראל בארה. לא היה עיר בעבר הירדן ששמה בארה, אלא מקום שעמד הבאר מללכת עוד, משום שלא היו נצרכים עוד לה נקרא המקום בארה, ושם אמרו שירה על הבאר. והא שלא אמרו שירה עליו עד כה, הוא משום שאין מברכין על הנס עד שנגמר כל צרכו כמו שכתבנו ריש פרשת אז ישיר ... ככה כל זמן שלא יצאו מן המדבר לא אמרו שירה עד שהגיעו לעבר הירדן ונגמר צורך הבאר, אז אמרו שירה.¹⁰

⁵ גם מדרש זה כמו רבים וטובים אחרים, סבור שהבאר בפירושנו ליוותה את עם ישראל לאורך כל נדודיו במדבר ("מתחילה ועד סוף") ומקורה בנס הוצאת המים מן הסלע או מן הצור בתחילת מסע בני ישראל, ברפידים, במסה ומריבה ובניסיון בני ישראל את ה' "היש ה' בקרבנו אם אין". והתשובה היא: יש ויש ה' בקרבכם - ארבעים שנה! אך מדרש זה סבור שלא הנשיאים שמשכו מים לכל שבט ומשפחה הם השרים ונדיבי העם שחפרו את הבאר וכרוה, אלא משה שהוציא את המים מהסלע וזקני ישראל שנלוו לו שם ומן הסתם גם אהרון. כך או כך, על המדרשים עד כאן ניתן לשאול: מדוע מזכירה התורה דבר זה בפרשתנו לקראת סוף הנדודים ועל סיפה של הכניסה לארץ? איפה השירה לאורך כל ארבעים השנים?

⁶ מים מתגברים, ראו בראשית ז יח במבול: "ויגברו המים וירבו מאד וכו'".

⁷ פוסא היא חפירה או תעלה. אולי יש כאן גם מימד של ביטחון והגנה שמחנה בני ישראל היה מוקף במכשול מים רציני.

⁸ לא לחינם נשענת דרשה זו, כולל בקטעים שקצרנו על תהלים פרק כג: "מזמור לדוד ה' רעי לא אָחֶסֶר: בְּנֵאוֹת דָּשָׁא יִרְבִּיצֵנִי עַל מֵי מְנוּחוֹת יִנְהַלֵּנִי וכו'".

⁹ לפני שנמשיך (ונענה על השאלה שבסוף הערה 5) הרי לנו עוד מדרש ציורי על הפלא הגדול של הבאר שליוותה את עם ישראל ארבעים שנה במדבר. כך מצוי גם במדרשים רבים שמפליגים בשבחה וכוחה של הבאר עד שהפכה את כל המדבר למקום פורח כפסוק בישעיהו לה א: "ישועים מדבר וציה ותגל ערבה ותפרח כחבצלת". (ואז גם אין לתמוה מדוע לא רצו בני ישראל לעזוב את המדבר ולהיכנס לארץ...). אבל ענייננו כאן הם האבות שבזכותם אירע כל זאת והם השרים ונדיבי העם שכרו וחפרו בארות כבר בספר בראשית. ראו בראשית רבה מח י פרשת וירא: "וקח נא מעט מים ... אמר הקב"ה לאברהם: אתה אמרת יקח נא מעט מים, חייך שאני פורע לבניך במדבר וביישוב ולעתיד לבוא. הדא הוא דכתיב: אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה - הרי במדבר. בארץ כנען מניין? ארץ נחלי מים עינות ותהומות יוצאים בבקעה ובהר וכו'". ולא רק אברהם, גם רבקה, כמדרש בראשית רבה ס ה: "ותרד העינה ותמלא כדה ותעל ... כיון שראו אותה המים מיד עלו. אמר לה הקב"ה: את סימן לבניך, מה את כיון שראו אותך המים מיד עלו, אף בניך כיון שהבאר רואה אותן מיד תהיה עולה, הדא הוא דכתיב: אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר". וכך גם במדרשים על אברהם ויצחק שחפרו בארות מים. נראה שאין כאן רק "זכות אבות" אלא מעשי האבות בספר בראשית שהם סימן ותמרוך דרך לבנים בסוף ספר במדבר ולקראת הכניסה לארץ וקיום ההבטחה לאבות. וכך גם לעתיד לבוא כפי שמסיים מדרש בראשית רבה מח י: "לעתיד לבוא מנין? תלמוד לומר: ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלם (זכריה יד)". ופרשתנו מזכירה בראשיתה עוד "מים חיים" של טהרה בפרשת פרה אדומה.

¹⁰ בדומה לבני ישראל בשירת הים שרק לאחר שהושלם הנס אמרו שירה (והמלאכים שבקשו להקדים, נדחו). כך גם כאן אבל בפרספקטיבה של ארבעים שנה! מה שאולי מזכיר גם את המוטיב "אין בעל הנס מכיר בניסו" - אלא ממרחק של זמן. פירוש העמק דבר עונה לשאלה למה השירה דווקא כאן (סוף הערה 5 לעיל) ומתחבר לדעה שהבאר היא באר מרים שליוותה את עם ישראל כל שנות המדבר הארוכות. נראה שאפשר לחבר פירוש זה גם עם מדרש אגדה (בובר) לעיל: "ושבחו להקב"ה על הטובות שעשה להם על ידי הבאר: מן תחילה ועד סוף. התחילו לזכור היאך נתנו הבורא מתחילה ועד סוף". ובהמשך שם מדגיש המדרש שהפסקת הבאר היא שגרמה לשירה בדיעבד: "כיון שהגיעו ישראל אל הישוב נסתלקה מהם הבאר, ואמרו ישראל שירה עליה, שנאמר אז ישיר ישראל וגו'". ואנו מבקשים לחבר את ההפסקה עם ההתחדשות ולהציע הסבר נוסף. הפסקת הבאר במות מרים ולאורך כל המסע המתמש בהקפת ארץ אדום הייתה אכן תזכורת חשובה, אבל רק כשהתחדשה הבאר הפנימו בני ישראל את הנס הגדול שהיה מנת חלקם כל אותם שנים "מתחילה ועד סוף". הברכה או השירה על הנס איננה רק "עד שנגמר כל צרכו", אלא תוצאה של שילוב של הפסקה היוצרת מחסור כשלאחריה באה התחדשות. ועוד נציע, על משקל האמירה בקריעת ים סוף מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה, נאמר כאן: ארבעים שנה (שלושים ושמונה) לא פסקו מתי מדבר בעוון חטא המרגלים ואנחנו נאמר שירה?

שמות רבה כה ו פרשת בשלח – שירה על הברא ולא על המן

ולמה לא אמרו שירה על המן כשם שאמרו על הברא? אלא על המן היו מוציאים דברי תפלות, שנאמר: "ועתה נפשנו יבשה אין כל" (במדבר יא ו). אמר הקב"ה: איני מבקש לא תרעומותיכם ולא קילוסים. ¹¹ לפיכך לא נתן להם רשות לומר שירה אלא על הברא מפני שהיו מחבבין אותה, שנאמר: "עלי ברא ענו לה" (שם כא יז). ¹²

במדבר רבה יט כה פרשת חקת – השירה בגין נס נחלי ארנון

"אז ישיר ישראל את השירה הזאת" – השירה הזאת נאמרה בסוף מ' שנה והברא נתנה להם מתחילת ארבעים ומה ראה לכתב כאן? הענין הזה נדרש למעלה הימנו: "על כן ייאמר בספר מלחמות ה' את והב בסופה ואת הנחלים ארנון ואשד הנחלים" (במדבר כא יד-טו) – שעשה להם הקב"ה אותות וניסים בנחלי ארנון כניסים שעשה להם בים סוף... והלא מתחילת מ' שנה היתה עמהם! אלא שירדה לפרסם את הנסים והיו ישראל עומדים על הנחלים ואומרים לה: עלי ברא ענו לה ואמרו שירה עליהם. ¹³

במדבר רבה יט כו פרשת חקת – השמטת משה, קשר לחטא מי מריבה

"אז ישיר ישראל" – מפני מה לא נזכר משה שם? מפני שנענש ע"י המים ואין אדם מקלס לאיספקלטור ¹⁴ שלו. ולמה שמו של הקב"ה לא נזכר בה? משל לשלטון שעשה סעודה למלך. אמר המלך: פלוני אוהבי שם? אמרו לו: לאו. אמר: אף אני איני הולך לשם. אף כך אמר הקב"ה: הואיל ומשה אינו נזכר שם, אף אני איני נזכר שם. ¹⁵

רמב"ן שמות יז פרשת בשלח – סלע קדש "מפני העונש"

והסלע השני אשר היה בקדש נבקע בו כמו ברא נובע מים, ועל כן אמר: "הוא הברא אשר אמר ה' למשה" (במדבר כא טז). ואמרו בשירה "באר חפרוה שרים" (שם שם יח), כי היה כמו ברא חפרוה. ולכן אמר שם "ותשת"

¹¹ לא מדובשך ולא מעוקצך.

¹² ראו פסיקתא דרב כהנא פסקא יא ויהי בשלח על הנס הכפול שהמים באו מלמטה בעוד שהמן (הלחם) בא מלמעלה שהוא שלא כדרך הטבע ("דרך הארץ"). שם משמע שאולי אמרו את השירה על שניהם. ואפשר גם לטעון שהלחם שיורד משמים הוא נס גדול יותר מהמים הבאים מלמטה. בא מדרש שמות רבה ומעביר קו ברור. על נס המן אין שירה משום שתפלו עליו תרעומות ודברי תפלות, לא רק במתאוננים בפרשת בהעלותך, במדבר פרק יא, כי אם כמה פסוקים לפני הברא בה אנו עוסקים, במדבר כא ה: "למה העליתינו ממצרים למות במדבר כי אין לחם ואין מים ונפשנו קצה בלחם הקלקל". אך במים, הגם שצעקו שאין להם מים לשותות ואף הלינו, סוף דבר שהודו ואמרו שירה. זה כוחם של המים המשיבים נפש! ונוסיף דרשה מעצמנו שאולי היא הנותנת, נס המן הוא אכן פלאי יותר ומיוחד – לחם משמים. אך פסק בכניסה לארץ בה החלו בני ישראל לאכול "מעבור (תבואת) הארץ" (יהושע ה יא). המים לעומת זאת, באים מלמטה, מהארציות, והברא הפלאית מתחלפת כאן בדבר קרוב ודומה לה – בבאר שבני אדם חופרים ומוציאים מים: "באר חפרוה שרים". כאבות שחפרו בארות ומצאו מים כפי שנראה עוד להלן וכצפוי לבניהם הנכנסים בקרוב לארץ. השירה היא איפוא גם לשעבר על נס הברא בשנות המדבר וגם בציפייה לכניסה לארץ אשר "למטר השמים תשתה מים" ממנו יימלאו בורות ובארות המים. הודיה ושירה לשעבר ולעתיד. ואגב, משני המדרשים האחרונים אנו למדים שהשירה הייתה רק בפסוק הראשון: "עלי ברא ענו לה". "ענו לה" היא קריאה לשאר הקהל לבוא ולהשתתף בשירה. ראו דברינו [שירת הים סדר כתיבתה ואמירתה](#). וכך גם בהלל.

¹³ ראו גם במדרש דברים רבה (ליברמן) פרשת דברים (ובמדרש תנחומא בפרשתנו) את הנס הגדול שנעשה לבני ישראל בנחלי ארנון שם ארבו להם האמוריים: "וישבו להם במערות, אמרו: כשירדו ישראל לתוך הנחל הזה אנו יורדין עליהם ואינן מרגישין בנר". ונעשה לבני ישראל נס ש"הקיף הקב"ה את ההרים זה לזה, ונכנסו אותן ההרים לתוך המערות וריצצו כל הגבורים שבתוכן, ועברו ישראל ולא ידעו מה נעשה להם". הברא שצפה הודיעה לבני ישראל את הנס שאירע להם ולא היו מודעים לו. (ומי בשר להם נס זה? את והב שני המצורעים שהלכו בסוף המחנה. ראו דברינו [וארבעה אנשים היו מצורעים](#) בפרשת מצורע). כבר הארכנו לדון גם על מדרש זה בדברינו [בארה של מרים](#) וכאן כאמור נתמקד בשירה. שירה חדשה היא שנתקנה על נס נחלי ארנון. הברא היא אמנם אותה באר מתחילת המסע במדבר, אבל כאן לא מים חיים העלתה, אלא את הרוגי האמוריים שארבו לבני ישראל. באר שבאה לסמל שתמו ניסי המדבר ומתחילה תקופה קשה של מלחמות והתנחלות. ועל פי פירוש העמק דבר לעיל אפשר שהייתה זו שירה מוקדמת שהרי כל קשיי הכניסה לארץ עוד לפני בני ישראל. אולי שוררו זאת לכבוד משה שלא יזכה לראות בכיבוש הארץ. ויש לתמוה על דרשה זו כיצד תסביר מי הם השרים ונדיבי העם שחפרו בראר זו שצפה ועלתה מעצמה באורח פלא? ועל מה הייתה השירה? על הברא שעשתה מלחמה? הרי הפסוק אומר: "אסף את העם ואתנה להם מים"?

¹⁴ תליין

¹⁵ מדרש זה מתעכב על לשון הפסוק "אז ישיר ישראל" שעומד בניגוד ל- "אז ישיר משה ובני ישראל" של קריעת ים סוף ומבליט את היעדרותו של משה מהשירה. ראו גם מדרש אגדה (בובר) במדבר כא יט: "ומשם בארה. כיון שהגיעו ישראל אל הישוב נסתלקה מהם הברא, ואמרו ישראל שירה עליה, שנאמר: אז ישיר ישראל וגו'. ולמה לא נזכר שמו של משה רבינו על הברא? לפי שלקה על ידה, שנשבע הקב"ה על ידה שלא יכנס משה לארץ. התחילו ישראל לומר שבחה של באר". הקב"ה לא נזכר בשירה זו משום שהוא שהעניש את משה בחטא מי מריבה ולא בשל כבודו של "אוהב" כמו במדרש במדבר רבה לעיל (למרות שאין שני הדברים סותרים בהכרח). ובני ישראל? הם לא נרתעים מהיעדרו של משה, משהו הרי צריך לומר את שבחה של הברא. ואם לא הקב"ה ומשה, יעשו זאת בני ישראל (גם אם לא יקבלו רשות כבשמות רבה כה ו לעיל)! בגרות זו של בני ישראל נראה עוד להלן, כאן נחזור אל הברא. עפ"י שני מדרשים אלה, לא סביר שמדובר בברא שליוותה את עם ישראל בשנותיו במדבר ושמוקרה בצור שהיכה ופתח משה בריפידים. גם לא זו שחזרה בפרשתנו "בזכות משה". כאן בהכרח מדובר בברא אחרת. האם ייתכן שהיא גם קשורה לסלע של מי מריבה שסוף סוף יצאו ממנו מים רבים אשר השקו את "העדה ובערים" (במדבר כ יא)? האם אפשר שמים אלה לא פסקו, למרות חטאם של משה ואהרן, בדומה למי רפידים? משה לא יכול היה לשיר על מים אלה בגין חטאו, אבל בני ישראל כן.

העדה ובעירם" (כ יא) - ששתו מיד שם באותו המקום. אבל כאן היו נהרות שוטפים ממנו ושותין בבתיהם לרצונם. ואף על פי שהיה הכל בארה של מרים, כקבלת רבותינו (במדבר רבה יט כה),¹⁶ יתכן שהיה בפעם הראשון וכל הארבעים שנה מושך מים כנהרות שוטפות. ובפעם השנית מפני העונש אשר היה שם נעשה כמו באר חפורה מלאה מים חיים.¹⁷

רבי בחיי בן אשר במדבר כא יח – משה ואהרן הם השרים ונדיבי העם

"באר חפרוה שרים" - הם משה ואהרן, וקראם "שרים" ונדיבי העם, כי הם חפרוה וכתרוה "במשענותם" שהכו במטה. ולפי שהשוה שניהם בחפירתה לכך הוצרך להזכיר "במחוקק", והוא משה, ולומר כי אחר שנסתלק הבאר במיתת מרים, לא חזר אלא בזכות מחוקק.¹⁸

אבן עזרא במדבר כא טו – באר מיוחדת לעצמה

וזאת הבאר גם היא היתה פלא, ואיננה הבאר הנקרא באר מרים לפי דעתי, רק היה המקום שצוה משה וחפרוה שרי ישראל במשענותם, ומיד נבקעו מים.¹⁹

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) על הפסוק – משה ואלעזר הם השרים

באר חפרוה שרים - אלו משה ואלעזר. כרוה נדיבי העם - אלו שבעים זקנים.²⁰

¹⁶ רמב"ן לא שולל את הרעיון של המדרשים לעיל שהבאר בפרשתנו היא גלגולה של באר מרים, אבל עוקף אותו באלגנטיות בכך שהוא מגדיר את הבאר שבפרשתנו כ"סלע שני". זו דוגמה קלאסית לפירוש בדרך הפשט בלי לסתור ישירות את המדרש.

¹⁷ פירוש רמב"ן זה הוא בספר שמות על הנס הראשון ברפידים מיד לאחר יציאת בני ישראל ממצרים ותלונתם במסה ומריבה על צימאונם למים. שם ברפידים ("כאן" בפירוש רמב"ן) מסכים רמב"ן לאגדת חז"ל על הצור שהוציא "נהרות שוטפים" שהגיעו עד לבתיהם של בני ישראל שהיו שותים ומתפרנסים מהם "לרצונם". ראו גם פירושו בשמות יז ה ובפרשתנו במדבר כ ח שמים אלה נמשכו מהצור אשר בחורב! לאורך כל השנים שותים בני ישראל מים מנהרות במדבר סיני שמקורם בהר חורב מקום מתן תורה, לפני וכמובן אחרי מתן תורה. והסמליות שבדבר ברורה לעין כל! אבל "שם" כדברי רמב"ן ("כאן" אצלנו) מדובר בסלע שני "אשר היה בקדש" בו נבקעו מים "כמו באר נובע מים", היינו באר שיש לחפור אותה! וכל זה "מפני העונש". איזה עונש? מן הסתם עונש מי מריבה בו משה (ואהרן) מכה בסלע ולא מדבר אליו כאשר נצטווה. בכך נראה שרמב"ן מצטרף למדרש במדבר רבה לעיל שמקשר את הסלע של חטא מי מריבה עם הבאר של פרשתנו. והעולה מכך הוא שאותה באר שנולדה בחטא חיה וקיימת ומושכת מים גם אם לא בעוצמה ובנביעה של הבאר הראשונה. ולפי הצעתנו לעיל אין זה בהכרח עונש אלא הכנה למציאות החיים הצפויה בארץ. ומכאן גם הסמיכות למלחמת סיחון ושאר הכנות שמשה עושה, כולל ערי המקלט בעבר הירדן המזרחי לעיל, הגם שלא זכה להיכנס לארץ. ובשיטת רמב"ן יש עוד להעמיק ולארוג ביחד את פירושי כאן ובשמות פרק יז פרשת בשלח.

¹⁸ וכבר קדם לו רש"י על הפסוק שמפרש: "באר חפרוה" - זאת היא הבאר אשר חפרוה שרים משה ואהרן: במשענותם - במטה. ומחוקק את רש"י חזקוני (כדרכו) ואומר: "חפרוה שרים - משה ואהרן כדכתיב: ודברתם אל הסלע. במחוקק במשענותם כשהכה במטה עשה רושם בסלע ובקעו". מי הם איפוא השרים ונדיבי העם שחפרו את הבאר? משה ואהרן כאשר הכו את הסלע במקום לדבר אליו, במי מריבה בסוף המסע הוא גם סוף תקופתם כמנהיגי העם! וכל זאת, בהקבלה ברורה למסה ומריבה של מי רפידים בתחילת המסע. ממריבה זו וגם מזו יצאו מים חיים להשקות העם. זו בתחילת מסע הנדודים במדבר וזו בסופו. לצורך חיבור זה של חטא מי מריבה עם שירת הבאר, קוטעים הפרשנים (הם שאמונים בד"כ על פשט המקרא) את רצף הפסוק וגוזרים אותו לשניים: משה ואהרן הם השרים שכרו את הבאר בחטא מי מריבה, אבל החקיקה היא רק של משה במשענתו: בפעולה של ממש או בזכות. חפרו וכתרו שני האחים את הבאר ע"י הכאה על הסלע - הוא עפ"י הדרשות לעיל באר אחותם הגדולה. אבל לא הם ששוררו עליה. אהרן שכבר איננו ומשה "מפני העונש" כלשון רמב"ן ומשום ש"אין אדם מקלס לאיספקלטור שלו" כלשון מדרש במדבר רבה. האם ישוררו בני ישראל בלי שני המנהיגים הגדולים (אולי עם המנהיגים העולים וצפים)? תשובת המקרא היא חד משמעית כן: "אז ישיר ישראל" שכאמור מהדהד בהנגדה את "אז ישיר משה ובני ישראל" של קריעת ים סוף.

¹⁹ פירוש אבן עזרא יוצא כנגד השיטות שראינו עד כאן שהבאר היא באר מרים, בגלגול זה או אחר, או הסלע של חטא מי מריבה. ראו גם פירושו בשמות טז ה בעניין המן שם הוא יוצא באופן נחרץ ונרחב יותר נגד כל הדרשות והמיתוס סביב באר מרים ומזכיר שאין לכך שום אחיזה במקרא: " ... ודרך הבאר אין זכר בכתוב על זה, ודרש יחיד הוא. כי אילו היה הפלא הזה, למה לא נכתב בתורה? והכתוב אומר: יבקע צורים במדבר (תהלים עח טו)". פרקים כ כא בפרשתנו ייקראו, עפ"י אבן עזרא, כפשוטם והם מתארים שלושה אירועים נפרדים ובזה הסדר: מות מרים, חטא מי מריבה והבאר שחפרוה השרים ושווררו עליה שהיא באר נפרדת לחלוטין שנשענת לא רק על הפסוק בתהלים: "יבקע צורים במדבר", אלא על נחלי ארנון בפרשתנו. לא נחלי דם כמדרש במדבר רבה לעיל, אלא נחלי מים חיים. בדרך זו הולכים גם פרשני צרפת, בכור שור והדר זקנים שמפרשים: "ומשם בארה. ומאותם הנחלים ומנביעתם היתה הבאר נובעת שיצאה מן הסלע". הפסוק: "ומשם בארה הוא הבאר אשר אמר ה' למשה אסף את העם ואתנה להם מים" הוא עניין העומד בפני עצמו ועליו הייתה השירה. כך גם פירוש ספורנו על הפסוק: "ומשם בארה. ומשם היה נוטה אותו המשפך של נחלים אל מקום הבאר אשר אמר ה' אל משה אסוף את העם. ונמצא שמקום אותו הבאר שהיה שם לבאר עמוק בלתי עולה, היה שפל הרבה יותר מן אותו המקום שהיו שם ישראל בעת השירה. ובהיות שאותו הבאר עלה עמם אל עבר ארנון הגבוה אשר משם היו הנחלים נשפכים למטה, ראו שהאל יתברך נתן כח באותם המים לעלות ובכן התחילו שירתם ואמרו: עלי באר". כך גם פירוש דעת מקרא בפרשתנו שאומר: "לא מדובר כאן שהוציא ה' להם מים מן הסלע ע"י משה ואהרן ברפידים או במי מריבה, שהרי כבר הם רחוקים מן המקומות האלה, ונמצאים במזרחה של מואב. אפשר שנעשה להם נס אחר, והתורה רומזת עליו כאן כעל עובדה ידועה, וקראה למקום 'בארה' או 'באר'. המקום לא זוהה. ... וממדבר מתנה, יש מזהים אותה עם חרבת אל מדינה בוואדי ת'מד שעד היום נובעים שם מים רבים כשחופרים בקרקע בעומק של חצי מטר".

²⁰ הכללת אלעזר כאחד מהשרים ונדיבי העם לצד משה בהכרח מצרפת דרשה זו לשיטת אבן עזרא ושות' לעיל, שמדובר בבאר מיוחדת לעצמה. הנה דור ההנהגה הצעיר שהולך ותופס את מקומו - אלעזר שמחליף את אהרן אביו שנפטר בפרשה זו (ראו דברינו [אלעזר מורה הלכה בפני רבו](#) בפרשת מטות). הבאר בפרשתנו איננה באר מרים הפלאית שמשה מחזיר לאחר מות מרים בבחינת המשכיות של שנות המדבר, גם לא הסלע של חטא מי מריבה שחותם של חטא ועונש כרוך בו, אלא עניין לעצמו. באר בנחל הקרובה לטבע

ילקוט שמעוני תורה פרשת חקת רמז תשסד – שירת בני ישראל

א"ר אבין הלוי: בשעה שעמדו ישראל לומר שירת הים, לא הניחן משה שיאמרו לעצמן. אלא כשם שִׁרְבּוּ של אדם אומר עמו פרשתו כשהוא נער, כך אמר משה עמהם, שנאמר: "אז ישיר משה ובני ישראל" - כנער העונה אחר רבו. לאחר ארבעים שנה עמדו על פרקן, התחילו אומרים שירת הבאר לעצמן, שנאמר: "אז ישיר ישראל". אמרו: ריבונו של עולם, עליך להיות עושה לנו נסים ועלינו לומר שירה, שנאמר: "ה' להוֹשִׁיעֵנִי וּנְגִנֹתִי נִגְנֶן כָּל יְמֵי חַיֵּינוּ עַל בֵּית ה' " (ישעיהו לח כ).²¹

מדרש זוטא - שיר השירים (בובר) פרק א פסוק א

שיר השירים אשר לשלמה. עשר שירות הן. שירת אדם, שירת אברהם, שירת הים, שירת הבאר, שירת משה, שירת יהושע, שירת דבורה, שירת דוד, שירת שלמה דשיר השירים ושירת לעולם הבא, שנאמר: "שירו לה' שיר חדש" (ישעיהו מב י). ושיר השירים משובחת מכולם, שכל השירים יש מהם שתחילתו שבח וסופו גנאי, ויש מהם תחילתו גנאי וסופו שבח. השיר שאמרו ישראל על הבאר תחילתו שבח וסופו גנאי. האזינו השמים (דברים לב א), תחילתו גנאי וסופו שבח. "אשירה נא לידידי" (ישעיהו ה א) תחילתו שבח וסופו גנאי. שיר השירים - שבח שבחים, שכל השירים שנאמרו אמרו בני הדיוטות, אבל שיר השירים אמרו מלך בן מלך, נביא בן נביא, נשיא בן נשיא. וחכמים אומרים מהר סיני נתנה.²²

שבת שלום וקיי טוב

מחלקי המים

מים אחרונים: ראו בירושלמי מגילה פרק ג הלכה ו שהיה מי שביקש לקבוע את שירת הבאר כחטיבת קריאה בתורה שיש לברך לפני ולאחריה (מדובר בתקופה בה עדיין נהגו שהראשון העולה לתורה מברך לפני ולאחריה ואחריהם שבתוך היו קוראים אך לא מברכים כלל). כיוון שקריאה בתורה היא לפחות שלושה פסוקים, מסבירים שם המפרשים שהכוונה היא לקריאה של ארבעת הפסוקים בפרק כא, יז-כ: "אֲזַיִשִׁיר יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת עָלֵי בָאֵר עֲנֹה לָהּ: ... וּמִבְּמֹת הַגֵּיאִ אֲשֶׁר בְּשִׁדָּה מוֹאֵב רֹאשׁ הַפְּסָקָה וְנִשְׁקָפָה עַל פְּנֵי הַיְּשִׁימֹן". אולי מכאן נוכל ללמוד מה היקפה של 'שירת הבאר' שבמדרשים אחרים נראה כאילו כוללת רק את הפסוק: "עלי באר ענו לה" אולי גם את הסמוך "באר חפרוה שרים וכו'". ובפירוש רבי בחיי בן אשר בפרשתנו, פרק כא פסוק יז הוא מפרש: "ומה שירה אמרו: 'עלי באר ענו לה', ולשון השירה נמשך עד תשלוש הפרשה עד 'הישימון'".

ומבשרת כפי שכבר הצענו את הכניסה לארץ של בורות ובארות מים. אז מדוע משה איננו משורר עליה? האם משום שידע שהיא שייכת לפרק חדש בתולדות העם שהוא כבר לא חלק ממנו? או אולי בצניעותו ובענוותנותו שם עצמו בצד ונתן לדור החדש להנהיג?

²¹ ראו גם ילקוט שמעוני הושע רמז תקכז על הפסוק בהושע "כי נער ישראל ואוהבהו - אתה מוצא שירת הים לא אמרו לעצמם, אבל שירת הבאר אמרו לעצמם: אז ישיר ישראל": שבשירת הים היו עדיין תינוקות ונערים "ואין מקפידים על הנערים", ראו שם. ושוב במדרש אגדה (בובר) במדבר כא יט: "ולמה לא נזכר שמו של משה רבינו על הבאר? לפי שלקה על ידה, שנשבע הקב"ה על ידה שלא יכנס משה לארץ. התחילו ישראל לומר שבחה של באר". לא בכדי לא נזכר משה בשירת הבאר. לא רק "מפני העונש" כלשון רמב"ן לעיל ולא משום ש"אין אדם מקלס לאיספקלטור שלו" כלשון מדרש במדבר רבה לעיל, אלא מהטעם שעם ישראל, דור הבנים העומדים על סף הכניסה לארץ, הוא כבר בוגר ויכול לומר שירה לעצמו ומודע לחובה זו. ראו תוספת דבריו החדים של פירוש מלבי"ם בפרשתנו, במדבר כא טז: "ומשם בארה - נתן להם המקום שנקרא בארה ... ושם נעלם הבאר ולא היה להם מים. ולא רצה ה' לתת להם מים ע"י משה, רק הוא הבאר אשר אמר ה' למשה אסוף את העם ואתנה להם מים, שנתן להם ה' מים בעצמו מבלי ששאלו כלל, ולא ע"י משה רק להעם בעצמם". ומעניין גם הציטוט מתפילת חזקיהו בעת שחלה, החותם את המדרש לעיל, תפילה בה חזקיהו מבטיח להודות ולנגן, היינו לומר שירה בבית ה' כל ימי חייו, אם יתרפא. דא עקא, הוא חזקיהו שאחרי הנס הגדול שנעשה לו ולדורו במפלת צבא אשור, לא אמר שירה ולפיכך לא נעשה מלך המשיח (סנהדרין צד ע"א). את ההתעוררות של בני ישראל לומר שירה מעצמם, גם בלי מנהיג כמשה, שירה שבאה "מלמטה", "מעמך", צריכים היו להפנים לדורות, לאורך כל שנות התיישבותם בארץ. זהו מסר שירת הבאר שלא תמיד נשמרה. מי הם הַשִּׁירִים וְהַשִּׁירִים אשר יָקְרוּ את בארות המים והשירה בכל דור ודור? "נדיבי עם אלוהי אברהם" שיודעים להכיר בחסדי הקב"ה והשגחתו ולהודות ולשורר. ראו [שירת הגומל](#) ליום העצמאות.

²² מדרש זה מבקש להעצים ולפאר את שיר השירים (ואת בית דוד) ולהעמידו מעל כל עשר השירות ולפיכך הוא פוגם בשירות האחרות (לא בכולן בנוסח שהבאנו). ובאשר לשירת הבאר הוא מוצא בה גנאי בסופה. גנאי זה לא מצאנו מה הוא ואולי הכוונה "בסופה" הוא לא לסופה של השירה עצמה (שלא ברור היכן בדיוק מסתיימת. ראו מים אחרונים), אלא להמשך ספר במדבר אשר עובר לפרשת בלעם ולחטא [הזנות בשיטים](#). ואולי כדברינו לעיל, שלא נשמרה מסורת השירה וההודיה בידי בני ישראל אחרי כניסתם לארץ והתיישבותם בה. מנגד, ראו אגדת בראשית (בובר) פרק ס בדרשה על תהלים פרק קכט: "שיר המעלות רבת צירוני מנעורי יאמר נא ישראל", שמזכיר את דברי משה בסוף ספר דברים (לא כא): "והיה כי תמצאן אותו דעות רבות וצרות וענתה השירה הזאת" ומונה את כל המקומות בהן ישראל שמעו לעצה זו של משה ואמרו שירה: "אמר הקב"ה: כאשר תמצאנה לישראל אלו הצרות ואצילן מהן, אותה שעה יאמרו לי שירה ... במצרים היו משועבדין וכיון שהצילן ... מיד אמרו שירה ... וכן בים כשהיו בצרה גדולה ... מיד אמרו שירה ... באו למדבר והיו צמאים ... כיון שראו באר המים מיד אמרו שירה" וכן שם גם "דבורה וברק כשציערן סיסרא ... כשבא שחריב וכו'". הרי לנו שבחם של ישראל בפרשתנו שמהרו לומר שירה על הבאר.